

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BÜTÇE AÇIKLARI

Öğr. Gör. Dr. Haluk EGELİ*

ÖZET

Karşılaşılan yapısal sorunlar nedeniyle, bütçe açıklarının gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere nazaran süreklilik kazanarak kronik hale geldiği görülmektedir. Öte yandan, açık finansman olgusu, pek çok ülkede hükümetlerin siyasi tercihleri doğrultusunda değişik bir boyut kazanmaktadır. Buna göre, bütçe açıklarının, uygulanan finansman yöntemleri ile de yakından ilişkili olarak, makro ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilediği söylenebilir.

Bu çalışmada, ekonomik istikrarsızlığın başlıca nedenlerinden biri olan bütçe açıkları, gelişmekte olan ülkeler açısından teorik ve ampirik çerçevede ele alınarak değerlendirilmektedir.

Bütçe Açığı, Açık Finansman, Makro Ekonomik Dengeler, Enflasyon, Ekonomik İstikrarsızlık.

GİRİŞ

Devletin belli bir dönemde (genellikle 1 yılda) bütçe giderleri ile gelirleri arasındaki giderler lehine oluşan fark olarak ifade edilen bütçe açıkları, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde farklı boyutlarda olmak üzere ekonomik ve mali bir sorun olarak görülmektedir. Bütçe açığı gider-gelir uyumsuzluğunu gösterdiğine göre, sorunun hem giderler hem de gelirler açısından ele alınması gerekmektedir. Ancak, günümüz uygulamalarında daha ziyade giderler ön plana çıkmakta ve gelirlerin giderlerdeki artış hızına karşılık veremediği gözlenmektedir. Özellikle 1929 dünya ekonomik krizinden sonraki dönemlerde, kamu kesiminin genişleyerek ülke ekonomilerinde etkin bir rol oynaması sonucu, klasik bütçe dengesi yerine, ekonomik dengenin sağlanması ve korunması önem kazanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda ekonomide kamu müdahalelerinin sürekli artması, pek çok ülkeyi kronik bütçe açıkları ve enflasyonist baskılarla karşı karşıya bırakmıştır. Günümüzde açık finansman politikalarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde geçerli olduğu bilinmektedir. Bunda, en önemli faktörlerden biri, kamu gelirlerindeki yetersizlik nedeniyle hükümetlerin siyasi tercihlerini açık finansman yönünde kullanmalarıdır. Öte yandan ülkelerin ekonomik ve siyasi yapılarındaki farklılıklar, bütçe açıklarının ekonomik etkilerinin de değişik boyutlarda ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada, bütçe açıkları, gelişmekte olan ülkeler açısından ele alınarak teorik ve ampirik bazda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BÜTÇE AÇIKLARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ

1.1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıklarının Önemi

Bütçe açıkları, ülkemizin de içinde yer aldığı gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre nispi olarak daha önemli, niteliği daha farklı ve sonuçları çok daha ağır olarak kendini hissettirmektedir. Gelişmiş ülkelerde dış borçlanmanın aşırı

* Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü Öğretim Elemanı.

boyutlarda olmaması, dış borç geri ödemelerinin bütçeye yük oluşturmasını engellemektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerden farklı olarak gelişmiş ülkelerde, dış ticaret dengesinin genelde pozitif olması yani ihracat gelirlerindeki artışlar, döviz rezervlerinin yeterli bir büyüklüğe ulaşması, sermaye birikiminin yüksekliği, enflasyon oranlarının düşüklüğü gibi faktörler nedeniyle bütçe açıkları, makro ekonomik dengeler üzerinde pek fazla olumsuz sonuçlara yol açmamaktadır. Öte yandan, gelişmiş ülkeler bütçe açıklarını kontrol etmede iç ve dış kaynakları daha rahat harekete geçirip, bu açıkların ekonomik ve mali dengeler üzerindeki olumsuz etkilerini kontrol edebilme gücüne sahip oldukları halde, gelişmekte olan ülkeler bu konuda daha sınırlı olanaklara sahiptirler. Gelişmekte olan ülkelerde ise yüksek enflasyon, dış ödemeler dengesinin açık vermesi, fert başına milli gelir seviyesinin düşüklüğü, kamu harcamalarındaki aşırı artışlara karşılık kamu gelirlerinin yeterli seviyeye ulaşamaması gibi yapısal faktörler nedeniyle bütçe açıkları giderek artmakta ve makro ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu koşullar altında gelişmekte olan ülkeler, büyük boyutlarda ortaya çıkan ve süreklilik arzeden bütçe açıklarını iç ve dış kaynaklardan borçlanmanın yanı sıra emisyon mekanizmasını da kullanarak finanse etme yoluna gitmektedirler.¹

Gelişmekte olan ülkelerde parasal genişlemeye en önemli katkı bütçe açıklarının finansmanından kaynaklanmaktadır. Bu durumda, artan bütçe açıklarının, ek parasal finansmanı gerektireceği ve böylece enflasyonist baskıyı hızlandıracağı açıktır. Gelişmekte olan ülkelerde büyük boyutlara ulaşan bütçe açıkları, ekonomik istikrarın gerçekleştirilmesi açısından önemli bir engel oluşturmakta; bu da, bir iktisat ve maliye politikası aracı olarak devlet bütçesinin ekonomik istikrar hedefi de göz önünde tutularak kullanılması gerektiğini doğurmaktadır.

1.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıklarının Nedenleri

Gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları sorununu inceleyen Hinrichs, yaptığı araştırmada, gelişmekte olan ülkelerdeki bütçe açığının gelişmiş ülkelere göre daha büyük olduğunu ve bu farkın gelişme sırasında arttığını ileri sürmektedir.² Bu konuda bir diğer araştırma Thomas Morrison tarafından yapılmıştır. Morrison, ekonomideki bazı yapısal faktörler nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin bütçe açıklarına daha meyilli olduklarını ortaya koymuş ve bu yapısal faktörleri ise; iktisadi gelişme düzeyi, devlet gelirlerindeki istikrarsızlık, devlet gelirlerinin artış hızı, harcamalarda devlet denetimi ve ekonomiyeye devletin katılım derecesi şeklinde ifade etmiştir. Araştırmada 31 gelişmekte olan ülkenin³ verileri incelenmiş ve bütçe açıklarının her ülkenin yapısal özellikleriyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Morrison' a göre, bütçe açıkları yapısal faktörlerden etkilenmekte ve ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarının özelliklerine

¹ TÜSİAD, **Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyonda Başarı Koşulları**, Ya. No. TÜSİAD - T/86-790, İstanbul, 1986, s. 86.

² Nevin ÖZKAN, **Planlı Dönemde Bütçe Açıklarının Nedenleri (Vergi Gelirleri Açısından)**, Maliye Bakanlığı Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Ya., Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu Dizisi 3, Ankara, 1987, s. 21.

³ Araştırmada kapsanan ülkeler şunlardır: Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Gana, Guatemala, Guyana, Honduras, Hindistan, Jamaika, Ürdün, Kore, Malawi, Malezya, Malta, Nepal, Nikaragua, Pakistan, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Wando, Singapur, Sri Lanka, Tayland, Uruguay, Zambia.

göre farklılıklar göstermektedir.⁴ Bazı yapısal faktörler harcama yönüyle, bazıları ise gelir yönüyle etkili olmaktadır. Ancak; bu faktörlerden iktisadi gelişme düzeyi, devletin ekonomiye katılım derecesi gibi yetersizliklerin yanısıra, iç ve dış borç anapara ve faiz ödemeleri, açıkların giderek artmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin bütçe açıklarını kontrol etmede daha başarılı olmasının nedenlerini ortaya koyan yapısal faktörlerden öncelikle, iktisadi gelişme düzeyi üzerinde durmakta yarar bulunmaktadır. İktisadi gelişme düzeyi düşük olan ülkelerde bütçe açıkları, yüksek harcama baskısı, vergi gelirlerindeki yetersizlik ve özel tasarrufların düşüklüğü biçiminde üç nedene bağlanmaktadır.

Personel giderleri gibi her yıl tekrarlanan cari harcamalarda kısıntıya gitmek mümkün değildir ve bu harcamalar enflasyon, ücret baskısı ve kalkınma planı gerekleri gibi bir takım etkenlere bağlı olarak sürekli büyümektedir. Gelişmekte olan ülkelerde daha fazla harcamada bulunma konusundaki politik baskıların açık finansmanın enflasyonist maliyeti karşısında daha ağır bastığı görülmektedir. Aynı şekilde devlet gelirlerindeki yetersizlik de bütçe açıklarında önemli bir etken olmaktadır. Gerçekten de, gelirleri hızla artan ülkeler, geliri yavaş artan ülkelere göre, açıkların finansmanına daha az ihtiyaç duyacaklardır. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerde özel tasarrufların düşüklüğü, bütçe açıklarının borçlanmayla finansman maliyetini yükselterek borç-faiz sarmalına ve ikincil açıkların büyümesine yol açmaktadır. Gelir düzeyi düşük ülkelerde devletler, harcamaları kısmanın güçlükleri karşısında, özel tasarrufları arttırmaya ve vergi gelirlerindeki yetersizliği ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalarda bulunmaktadır.

Bir ülkede devletin kamu harcamalarını kontrol etme yeteneği kurumsal ve yapısal bir takım etkenlere bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ise kamu harcamalarının yeterince disiplin altına alınmadığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında, bütçe sisteminin etkisizliği, hazine, maliye bakanlığı ve planlama örgütü gibi kurumlar arasındaki koordinasyonsuzluklar ve başta cari harcamalar olmak üzere her yıl tekrarlanan harcamaların kontrolündeki güçlükler sayılabilir. Kamu harcamalarının disipline edilememesi, gelişmekte olan ülkelerdeki bütçe açıklarının nispi olarak daha da büyümesine neden olmaktadır. Ancak, kamu harcamalarının denetiminin sadece yapısal bazı etkenlere bağlı olmadığı, aynı zamanda bilinçli bir politik tercih konusu olduğu belirtilebilir. Nitekim, bazı ülkelerin bilinçli olarak açık finansmana başvurarak iktisadi büyümeyi fiyat istikrarına tercih ettikleri görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde devlet gelirlerindeki yetersizliğin yanısıra, bu gelirlerdeki istikrarsızlıklar da, bütçe açısından büyük önem taşımakta ve gelirlerdeki yavaş artış hızına oranla daha kötü sonuçlara yol açabilmektedir. Çünkü; ülkeler harcamalarını, hızlı artış gösteren fakat beklenmeyen ani değişikliklere uğrayan gelirlere daha kolay ayarlayabilirler. Oysa devletin asıl gelir kaynağını, yavaş fakat istikrarlı olarak artan gelirler oluşturmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde kamu gelirlerindeki istikrarsızlığın önemli bir nedeni, ihracat gelirlerinin yetersizliğidir. Pek çok gelişmekte olan ülkede kamu gelirlerinin büyük bir kısmını dış ticarete dayalı vergiler oluşturmaktadır. İhracat gelirlerindeki düşüşler, hem ihracat hem de ithalat vergi gelirlerinde bir azalmaya neden

⁴ Thomas MORRISON, "Structural Determinants of Government Budget Deficit in Developing Countries", *World Development*, Vol. 10, No. 6, 1982, s. 467.

olmakta ve dolayısıyla bütçe açıklarında görülen artışlar, açık finansmanın da etkisiyle enflasyonist baskılara yol açmaktadır.

Buraya kadar ele alınan nedenler, temelde, iktisadi gelişme düzeyinin düşüklüğü ile ilgilidir. Bunların yanısıra gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının büyüklüğünü etkileyen bir diğer faktör de, devletin ekonomide ne ölçüde aktif rol aldığıdır. Gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomi içindeki yerini belirleyen bir etken olan kamu harcamalarının GSMH' ya oranlarının %5 ile %40 arasında çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Devletin ekonomik faaliyetlere katılımı nispi olarak daha büyük olan ülkelerde harcama baskıları daha şiddetli olmaktadır. Kamu kesiminin bu nispi büyüklüğü, üretim, fiyatlar ve faiz oranları gibi ekonomik değişkenler üzerinde devlet müdahalesinin ve denetiminin ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde bazı kamu iktisadi teşebbüslerinin verimlilik ve kârlılık esaslarına uygun olarak faaliyet göstermemesi ve açık vermesi yüzünden, devlet bütçesi üzerinde sübvansiyon şeklinde yük oluşturduğu bilinmektedir. Aynı şekilde, faiz oranları ve fiyatlar üzerindeki devlet denetimi de bütçe üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilir. Ekonomiye devlet müdahalesinin nispi büyüklüğü konusu ise yapısal bir faktördür. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik konjonktüre bağlı olarak devletin ekonomiye müdahalesi daha da artmakta ve bu süreci tersine çevirmek oldukça zorlaşmaktadır.

Bütçe açıkları enflasyonun önemli bir nedeni olduğu gibi; enflasyon da, belli koşullar altında bütçe açıklarını hızlandırabilmektedir. Ancak bazı durumlarda enflasyon bütçe açıklarını azaltıcı etki de yapabilmektedir. Bu konu aşağıda ayrı bir başlık altında kısaca incelenmiştir.

1.3.Enflasyonun Bütçe Açıkları Üzerindeki Etkileri

Gelişmekte olan birçok ülkede mevcut enflasyonist baskılar, bu ülkelerdeki bütçe açıklarının daha da büyümesine neden olmaktadır. Bunun nedeni, fiyat artışlarına bağlı olarak nominal kamu harcamalarının artmasına karşılık, kamu gelirlerinin bunun gerisinde kalmasıdır.⁵

Hızlı enflasyonun bütçe açıklarını artırıcı etkiler doğurmasına yol açan faktörlerin başında, enflasyonun vergi gelirlerinin reel değerini nispi olarak azaltması gelmektedir. İktisat literatüründe Tanzi-Olivera etkisi olarak bilinen bu durum, vergi ödemelerinde ortaya çıkan gecikmeler nedeniyle özellikle hızlı enflasyon halinde kaçınılmaz hale gelebilir. Bunu önlemenin yolu vergi sisteminin enflasyona endekslenmesidir. Ancak, bu yöntemin uygulamada bir çok güçlükleri bulunmaktadır.⁶

Enflasyon sonucu bütçe açıklarında görülen sürekli artışlar nominal faiz oranlarının yükselmesine ve borç faiz ödemelerinin artmasına neden olmaktadır. Birincil açık veri iken⁷, özellikle reel faiz oranının nominal milli gelir büyüme hızından büyük olması halinde borç/milli gelir oranı artacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin

⁵ Beyhan ATAÇ, Maliye Politikası (Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sonuçları), 2. B., Anadolu Üniv. Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Ya., No. 86, Eskişehir, 1991, s. 172.

⁶ Ömer ARASIL, "Kamu Kesimi Finansman Açıkları ve Makro Ekonomik Etkileri Bir Yorum", Kamu Kesimi Finansman Açıkları, 14-18 Mayıs 1994 X. Maliye Eğitimi Sempozyumu, Kemer-Antalya, No. 554, İstanbul Üniv. Ya., İstanbul, 1996, s. 63.

⁷ Birincil açık, bütçe açıklarından faiz ödemeleri için ayrılan miktarın çıkarılması ile bulunmakta; başka bir deyişle, borç faizlerini içermeyen kaynak ve harcama dengesini ifade etmektedir.

çoğunda bütçe ve kamu açıklarının kamu borç stoklarını artırması sonucu, politik tercihlerin ve izlenen politikaların da etkisiyle vergi gelirleri artış hızı kamu harcamaları artış hızına göre nispeten düşük kalmaktadır. Dolayısıyla, birincil açıklar daha fazla görülmekte ve yükselen faiz oranları nedeniyle borç faiz giderlerinin boyutu giderek büyümektedir.

Nominal faiz oranlarının reel faiz oranı ile beklenen enflasyon oranı toplamına eşit olduğunu ifade eden "Fisher etkisi"nin geçerli olduğu ekonomilerde ise, enflasyon arttıkça bütçenin faiz ödemeleri nedeniyle yükü artmaktadır. Özellikle iç borç/GSYİH oranı yükseldikçe bu etki daha da güçlenmektedir. Ayrıca, beklenen enflasyon oranındaki bir birimlik artış, faiz oranlarını yükseltmek ödünç verilebilir fonlar arzının azalmasına, ödünç verilebilir fonlar talebinin ise artmasına yol açabilmektedir.⁸

Enflasyonun bütçe açıklarını artırıcı bu etkilerine karşılık, azaltıcı etkileri de söz konusu olabilmektedir. Bunlardan biri enflasyon vergisi olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre, enflasyon oranındaki artış reel para baz talebine bağlı olarak açığın finansmanına adeta bir vergi geliri gibi katkıda bulunmaktadır. Enflasyon oranı yükseldikçe, kişiler ellerinde tuttukları para bazını azaltacaklardır. Çünkü, elde edilen paranın maliyeti yüksek olduğundan kişiler para dengesini çok düşük tutmak isteyeceklerdir. Bu durumda reel para bazı toplam enflasyon vergisi kadar düşmektedir.⁹

Enflasyonun bütçe açıkları üzerindeki azaltıcı bir diğer etkisi, kamu borç stoklarının reel değerinde bir azalmaya yol açmasıdır. Bu sonuç, özellikle öngörülme enflasyon durumunda ve borçlanmanın enflasyona endekslenmemesi durumunda önem kazanmaktadır.¹⁰

1.4. Bütçe Açıkları ve İktisadi Gelişmenin Finansmanı

Bütçe açıkları yoluyla gelişmenin finansmanı, sınırlı ölçülerde kullanılabilir bir araçtır. İktisadi gelişmenin temel koşulu, bilindiği üzere, sermaye birikimi ve bu birikimi sağlayan yatırımlardır. Bu açıdan, devletin vergileme yolu ile tüketimde yaptığı kısıntı ile kamu tüketimi arasındaki farka bağlı olarak oluşan vergileme fazlası aracılığıyla sermaye birikimine yaptığı katkı önem taşımaktadır.¹¹ Bu ise, her zaman kolayca sağlanabilecek bir katkı değildir.

Öte yandan iktisadi gelişmeye katkı açısından, bütçede kamu yatırımlarına ağırlık verilmesi, özellikle transfer harcamaları şeklinde ortaya çıkan yüksek faizli borç geri ödemeleri ve sübvansiyon şeklinde yapılan yardımların kontrol altına alınması ve kısmen de olsa azaltılması gerekmektedir. Ayrıca, yatırım harcamalarının finansmanında kullanılan vergilerin özel yatırımları engelleyici nitelikte olmaması önem taşımaktadır. Bu da, vergi oranlarında nispi bir indirim veya özel yatırımcıları özendirerek vergisel teşviklere ağırlık verilmesi suretiyle olabilir.

⁸ B.T.LLOYD-A.ABDERREZAK, "Long Term Interest Rates: The Role of Expected Budget Deficits", *Public Finance Quarterly*, Vol. 16, No. 3(July 1988), s. 345.

⁹ Nuray ALTUĞ, "Bütçe Açıklarının Hiperenflasyonist Etkileri", *Marmara Ün. İ.İ.B.F. Dergisi*, S. 1-2(1993), s. 5.

¹⁰ Bkz. ARASIL, s. 63.

¹¹ Ömer Faruk BATIREL, *Kamu Bütçesi*, B. 5, Marmara Ün. Nihat Sayar Eğitim Vakfı Ya., No. 414-648, İstanbul, 1987, s. 156.

2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BÜTÇE AÇIKLARININ AMPİRİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Analizde Kullanılan Model ve Değişkenlerin Tanımlanması

Bu kısımda yatay kesit analizi yardımıyla gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarına yol açan faktörler ele alınarak, söz konusu değişkenlerin bütçe açığı üzerindeki etkileri çoklu regresyon yöntemiyle ölçülmeye çalışılmıştır. Tam (çift) logaritmik kalıbın kullanıldığı analizlerde, doğrudan elastikiyet ölçümleriyle bütçe açıklarının söz konusu değişkenlere karşı duyarlılığı incelenmektedir. Yapılan tahminlemelerde dünya bankası verileri esas alınmış ve orta gelir düzeyine sahip 23 gelişmekte olan ülke analize dahil edilmiştir (Tablo 1).

Modelde bağımlı değişken olarak Bütçe Açığı/GSYİH oranları alınmıştır. Farklı ülkelerin bütçe açıklarının nominal değerler olarak alınmasının doğurabileceği sakıncalar göz önünde tutularak, bütçe açığının ilgili ülkelerdeki nispi durumunu gösteren Bütçe Açığı/GSYİH oranlarının alınması uygun görülmüştür.

Enflasyon, Dış Borç/GSYİH, Kamu Harcamaları/GSYİH, Faiz Oranları ve Fert Başına Milli Gelir, bütçe açığı üzerinde etkili olabilecek açıklayıcı değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Bütçe açığı üzerinde etkili olabilecek diğer faktörler ise, veri yetersizliği nedeniyle kapsam-dışı bırakılmıştır

Tablo 1: Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıkları ve Diğer Temel Göstergeler (1995)

Ülkeler(*)	Bütçe Açığı/ GSYİH (%)	Enflasyon Oranı (%)	Dış Borç/ GSYİH (%)	K.Harc/ GSYİH (%)	Faiz Oranları (%)	F. Başına Milli Gelir (\$)
Bolivya	3.6	7.6	85.9	24.1	51.0	800
Endonezya	0.6	19.3	54.4	16.2	17.1	980
Filipinler	1.5	6.8	94.6	18.4	14.7	1050
P. Yeni Gine	4.1	3.2	49.6	29.4	9.2	1160
Bulgaristan	5.5	45.9	8.8	43.0	64.1	1330
Guatemala	1.2	13.8	22.6	9.2	21.2	1340
Ekvator	0.1	38.4	77.8	15.7	55.7	1390
Ürdün	1.1	4.9	130.1	30.8	9.0	1510
El Salvador	0.1	14.1	27.3	14.9	19.1	1610
Paraguay	1.2	18.7	29.5	13.0	31.0	1690
Kolombiya	0.5	21.9	27.3	14.4	42.7	1910
Litvanya	4.2	72.5	7.7	30.4	34.6	2270
Peru	0.1	46.5	53.7	18.9	36.6	2310
Kosta Rika	2.9	11.6	41.2	28.4	36.7	2610
Tayland	1.8	3.4	34.0	10.5	14.4	2740
Polonya	2.3	31.1	35.9	43.4	33.5	2790
Venezuela	4.1	32.4	47.8	18.8	32.2	3020
Mauritius	1.4	8.8	46.0	23.3	20.8	3380
Çek. Cum.	0.5	15.6	37.0	42.0	12.8	3870
Malezya	0.8	3.3	40.3	23.2	7.6	3890
Sih	1.6	12.1	38.0	19.5	18.2	4160
Umman	11.2	3.3	25.7	42.9	9.4	4820
Uruguay	2.8	19.9	29.7	31.8	99.1	5170

Kaynak: World Bank-Selected World Development Indicators, 1997.

(*) Söz konusu ülkeler orta gelir düzeyine sahip (lower-middle income) gelişmekte olan ülkelerdir.

Teorik kısımda da açıklandığı üzere, enflasyonun bütçe açıkları üzerindeki etkisi, enflasyon vergisi, Tanzi-Olivera etkisi vb. etkilerin büyüklüğüne bağlı olarak, arttırıcı yönde olabileceği gibi, azaltıcı yönde de olabilecektir.

Dış borçlanma imkanlarının yüksekliğinin, borçlanmanın maliyetini düşürerek, bütçe açıklarını azaltıcı yönde etki yapması beklenebilecektir. Ancak bu durum, dış borçlanmanın iç borçlanmaya göre daha ucuz olmasıyla mümkündür. Buna göre, bağımsız değişken olan Dış Borç/GSYİH oranı ile bağımlı değişken olan bütçe açığı arasında negatif bir ilişki beklenebilecektir.

Kamu harcamalarındaki hızlı artış ise, teorik kısımda ayrıntılı olarak ele alındığı gibi, bütçe açıklarının artmasının temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle Kamu Harcamaları/GSYİH oranının modeldeki beklenen katsayısı pozitif işaret taşımaktadır.

Diğer bir bağımsız değişken olarak seçilen faiz oranlarının, borçlanma maliyetinin bir göstergesi olarak bütçe açığını arttırıcı etki yapması beklenmektedir.

Çalışmamızda orta gelir düzeyine sahip 23 gelişmekte olan ülke kapsamakla birlikte, Tablo.1'den de görüleceği gibi, ele alınan ülkelerin fert başına milli geliri 800 dolar (Bolivya) ile 5170 dolar (Uruguay) arasında değişmektedir. Dolayısıyla kapsanan ülkeler, nispi olarak daha gelişmiş ve daha az gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırılabilir. Bu durumda, Hinrichs' in teorik kısımda açıklanan yaklaşımına göre, nispeten daha az gelişmiş ülkelerde bütçe açığının diğerlerine göre daha büyük olması ve bağımsız değişken olarak seçilen Fert Başına Milli Gelirin, bütçe açığını azaltıcı etkide bulunması beklenebilecektir.

2.2. Modelde Elde Edilen Sonuçlar

Enflasyon, kamu harcamaları, dış borç, faiz oranları ve fert başına milli gelirin bütçe açıkları üzerindeki etkisi tam logaritmik-doğrusal bir model çerçevesinde analiz edilmiştir. Tablo 2' de verilen çoklu regresyon analizi sonuçları izleyen paragraflarda yorumlanmıştır.

1 no'lu denklemde bütçe açığı, $B. Aç/GSYİH=f(Enf, D. Borç/GSYİH, Kamu Har /GSYİH, Faiz, FBMG)$ olarak ifade edilmiştir. Burada Fert Başına Milli Gelir (FBMG) değişkeninin katsayısı ($p=0.591>0.05$) olduğundan anlamsızdır. Bu nedenle FBMG değişkeni modelden çıkartılmıştır.

Böylece, $B. Aç/GSYİH=f(Enf, D. Borç/GSYİH, Kamu Har/GSYİH, Faiz)$ şeklinde ifade edilen 2 no'lu denklem elde edilmiştir. Bu denklemin regresyon katsayıları 0.05 önem düzeyinde faiz oranı ($p=0.14$) dışında anlamlıdır. Katsayıları topluca test ettiğimizde ise, $F=4.33[0.012]$ bütün katsayıların anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. İkinci modelimizdeki faiz değişkeni istatistiki olarak anlamsız çıkmasına rağmen işaret açısından hazinenin iç borç yerine dış borca ikame etmesi politikasını desteklemektedir.

Açıklayıcı değişkenlerden faiz oranı da modelden çıkartıldığında, $B. Aç/GSYİH=f(Enf, D. Borç/GSYİH, Kamu Har/GSYİH)$ şeklindeki 3 no'lu denklem elde edilmiştir. Denklemde göre regresyon katsayılarının p değerleri 0.05 önem düzeyinden küçük olduğundan, modelde yer alan değişkenlerin anlamlı olduklarına karar verilmektedir.

Tablo 2: Bütçe Açığı Regresyon Modelleri

Denklemler No.	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenlerin Katsayıları							R^2	F	SE	LM	AIC
		Sabit Terim	Enflasyon	Dış Borç/ GSYİH	K. Harc./ GSYİH	Faiz Oranı	Fert Başına Milli Gelir						
1	B. Açığı/ GSYİH	1.87	-1.01 (-2.73) [0.014]	-0.89 (-2.30) [0.034]	1.27 (2.47) [0.025]	0.68 (1.49) [0.154]	-0.24 (-0.55) [0.591]	0.35	3.39	1.03	0.38 [0.535]	-35.8077	
2	B. Açığı/ GSYİH	0.035	-0.98 (-2.74) [0.013]	-0.84 (-2.29) [0.034]	1.18 (2.46) [0.024]	0.70 (1.54) [0.140]	--	0.38	4.33	1.01	0.69 [0.405]	-35.0093	
3	B. Açığı/ GSYİH	1.10	-0.59 (-2.25) [0.037]	-0.81 (-2.13) [0.046]	1.17 (2.35) [0.029]	--	0.33	4.65	1.04	0.42 [0.516]	-35.4371		

Not: Parantez- içi değerler, t değerlerini (T tab. $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde test edilmiştir); R^2 , düzeltilmiş belirlilik katsayısı; F, F testi; SE, denklemin standart hatasını; LM, değişen varyans için Lagrange çarpımları testini; AIC, Akaike bilgi kriterini; köşeli parantez- içi değerler, p değerlerini ifade etmektedir.

Yukarıdaki sonuçlara göre, 2 ve 3 no'lu denklemlerin uygun oldukları görülmektedir. Bu durumda 2 ve 3 no'lu denklemlerden en iyisini seçmek için Akaike Bilgi Kriteri (AIC)¹² kullanılmaktadır. Bu kritere bakılarak, uygun modellerden hangisinin seçileceği anlaşılmakta ve AIC değeri küçük olan denklemin daha iyi olduğuna karar verilmektedir. Tablo 2'deki AIC kriterlerine bakıldığında, 3 no'lu denklemin AIC değerinin 2 no'lu denkleme nazaran daha küçük olduğu görülmektedir. Böylece 3 no'lu denklemin araştırmada kullanılabilir en uygun model olduğu ortaya çıkmaktadır. 3 no'lu denklemin düzeltilmiş belirlilik katsayısı yatay kesit verilerine göre uygundur. Ayrıca LM testine göre de farklı varyansın olmadığı görülmüştür.

Söz konusu denklemin düzeltilmiş belirlilik katsayısının 0.33 olduğu görülmektedir. Buna göre, söz konusu değişkenlerin etkisi dışında, çalışmanın teorik kısmında yer verilen ve veri yetersizliğinden analize dahil edilemeyen diğer faktörlerinde bütçe açığı üzerinde rol oynadığı gözardı edilmemelidir.

Buna göre, 3 no'lu denklemden elde edilen sonuçlar şu şekilde yorumlanabilir: Enflasyon oranındaki bir puanlık artış (diğer değişkenler sabit iken) B. Açığı/GSYİH oranını ortalama 0.59 puan düşürmekte; Dış Borç/GSYİH oranındaki bir puanlık artış (diğer değişkenler sabit iken) B. Açığı/GSYİH oranını ortalama 0.81 puan düşürmekte; Kamu Harcamaları/GSYİH oranındaki bir puanlık artışın ise (diğer değişkenler sabit iken) B. Açığı/GSYİH oranını ortalama 1.17 puan artırması beklenmektedir.

Çalışmamızda 23 gelişmekte olan ülkeye ilişkin yatay kesit verileri çerçevesinde elde edilen regresyon sonuçları dikkate alındığında, ampirik bulguların konu ile ilgili temel teorik yaklaşımları doğruladığı ifade edilebilir. Gerçekten de, teorik beklentiye uygun olarak, kamu harcamalarındaki artışlar, bütçe açıklarındaki artışların önemli bir nedenini oluştururken; dış borç bulma imkanlarının gelişmesi de, kamu borçlanmasının daha düşük maliyetle gerçekleşmesini sağlayarak, bütçe açıklarını azaltıcı etki doğurmaktadır. Modelde enflasyonun etkisinin ise, bütçe açıklarını azaltıcı yönde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sonuç, teorik kısımda açıklanan ve bütçe açığını azaltıcı etki doğuran "enflasyon vergisi" olgusunun, ampirik analizde kullanılan veriler çerçevesinde, enflasyonun bütçe açığını arttırıcı etkilerine (Tanzi-Olivera etkisi vb.) ağır bastığı şeklinde yorumlanabilir.

SONUÇ

Bütçe açıkları uzunca bir süredir kamu maliyesinin en önemli konuları arasında yer almaktadır. Bütçe açıkları, 1970'li yılların başlarından itibaren gelişmekte olan ülkelerde kronik bir görünüm kazanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının enflasyonun temel nedenlerinden biri olarak ortaya çıkması konunun önemini artırmaktadır. 1973 yılındaki ilk petrol şokuna kadar olan dönemde denk bütçeyi hedef alan sanayileşmiş ülkeler bile petrol şokundan sonra bütçe açıklarını normal karşılamaya başlamışlardır. Bunun nedeni kısmen petrol fiyatlarındaki yükselmelerden dolayı ekonomik dengelerdeki bozulmalardır.

Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde hem iktisadi şartlardaki bozulmanın, hem de bu şartları düzeltmeye yönelik politikaların sonucunda açık

¹² Şahin AKKAYA-M. Vedat PAZARLIOĞLU, *Ekonometri I*, Anadolu Matbacılık, İzmir, 1998, s. 306-312.

finansman olgusu ortaya çıkmaktadır. Ancak, ekonomide ortaya çıkan yapısal sorunlar, gelişmekte olan ülkelerde açıkların daha tehlikeli boyutlarda görülmesine neden olmaktadır. Devlet gelirlerindeki istikrarsızlık, aşırı harcama baskısı, kaynak dağılımının bozukluğu ve özel tasarrufların yetersizliği gibi etmenler, gelişmekte olan ülkelerde giderek büyüyen ve kronikleşen bütçe açıklarına yol açtığı gibi; söz konusu ülkeleri bütçe açıklarının finansmanında daha fazla borçlanma ağırlıklı politikalar uygulamaya yöneltmektedir. Bu gelişmeler paralelinde iç ve dış borç faiz ödemeleri açıkların giderek artmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışmamızda yapılan yatay kesit analizinde, enflasyon, kamu harcamaları, faiz oranları, dış borçlar ve fert başına milli gelirin bütçe açıkları üzerindeki etkileri çoklu regresyon modeliyle incelenmiş ve fert başına milli gelir ile faiz oranı dışındaki bağımsız değişkenlerin katsayıları istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur.

Modelde bağımlı değişken olarak alınan bütçe açığı/GSYİH oranı, enflasyon oranından ve dış borç/GSYİH oranından negatif yönde, kamu harcamaları/GSYİH oranından ise pozitif yönde etkilenmektedir. Kamu harcamaları ve dış borçların bütçe açıkları üzerindeki etkisinin teorik beklentiyeye uygun olduğu söylenebilecek; incelenen ampirik örnek çerçevesinde enflasyonun bütçe açıkları üzerinde azaltıcı etkide bulunması ise, enflasyon vergisi ile açıklanabilecektir. Modelde yer alan bağımsız değişkenlerden özellikle kamu harcamalarının bütçe açıklarını arttırıcı yönde önemli ölçüde etkili olduğu görülmektedir. Nitekim modelde elde edilen sonuca göre, kamu harcamaları/GSYİH oranındaki bir puanlık artış, diğer değişkenler sabitken, bütçe açığı/GSYİH oranını ortalama 1.17 puan arttırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarındaki hızlı artışların ve dolayısıyla büyük boyutlu bütçe açıklarının temel nedenleri arasında, özel tasarrufların yetersizliği, vergi gelirleri artış hızının kamu harcamaları artış hızının gerisinde kalması ve en önemlisi de kamu harcamalarının büyük bir bölümünü oluşturan cari harcamalar ile iç ve dış borç faizlerini de içeren transfer harcamaların kalemlerinde kısıntıya gidilememesi gibi faktörler sayılabilir.

Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının büyüklüğünü doğrudan etkileyen faktörler arasında kamu harcamaları üzerinde devlet denetiminin yetersizliği büyük önem taşımaktadır. Harcamaların denetiminde başarı sağlamanın ön koşulu ise, bütçe sisteminin etkinliği ve birimler arasında koordinasyonun sağlanmasıdır. Ancak, harcamaların denetiminin sadece yapısal faktörlere bağlı olmadığı ve siyasi bir tercih konusu olduğu da bilinmektedir. Bu nedendir ki, pek çok ülkede açık finansman politikalarının bilinçli olarak uygulandığı söylenebilir.

Sonuç olarak, bütçe açıklarının iktisadi gelişmeyi sağlamada sınırlı ölçülerde kullanılabilir bir araç olduğu düşünüldüğünde, gelişmekte olan ülkelerin öncelikle kaynakların etkin kullanımını sağlayarak gelirlerini arttıracak yöntemler geliştirmelerinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

1. AKKAYA Şahin-M. Vedat PAZARLIOĞLU., **Ekonometri I**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1998.
2. ALTUĞ Nuray, "Bütçe Açıklarının Hiperenflasyonist Etkileri", **Marmara Ün. İİBF. Dergisi**, (1993).
3. ARASIL Ömer, "Kamu Kesimi Finansman Açıkları ve Makro Ekonomik Etkileri Bir Yorum", **14-18 Mayıs 1994 Kamu Kesimi Finansman Açıkları X. Maliye Eğitimi Sempozyumu**, Kemer-Antalya, No. 554, İstanbul, 1996.
4. ATAÇ Beyhan, **Maliye Politikası (Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sonuçları)**, B. 2, Anadolu Ün. Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Ya. , No. 86, Eskişehir, 1991.
5. BATIREL Ömer Faruk, **Kamu Bütçesi**, B. 5 ,Marmara Ün. Nihat Sayar Eğitim Vakfı Ya. , No. 414 - 648, İstanbul, 1987.
6. LLOYD B.Thomas-Ali ABDERREZAK, "Long-Term Interest Rates: The Role of Expected Budget Deficits", **Public Finance Quarterly**, Vol. 16, No. 3(July 1988).
7. MORRISON Thomas, "Structural Determinants of Government Budget Deficit in Developing Countries", **World Development**, Vol. 10, No. 6(1982).
8. ÖZKAN Nevin, **Planlı Dönemde Bütçe Açıklarının Nedenleri (Vergi Gelirleri Açısından)**, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu Dizisi: 3, Maliye Bakanlığı Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Ya., Ankara, 1987.
9. TÜSİAD, **Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyonda Başarı Koşulları**, Ya. No. TÜSİAD-T/86-790, İstanbul, 1986.
10. WORLD BANK, **Selected World Development Indicators**, 1997.